

Зеров М.К. Зазнач. праця. – С. 104-105; ¹⁷Див.: Драй-Хмара Михайло. Зазнач. праця. – С. 522; ¹⁸Див.: Драй-Хмара М. П. Зазнач. праця. – С. 119; ¹⁹Там само. – С. 120; ²⁰ Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К.: Дніпро, 1991. – С. 59; ²¹Див.: Зеров М.К. Зазнач. праця. – С. 75; ²²Баальбек // Онлайн енциклопедія Кругосвет // Електронний ресурс. URL. Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/BAALBEK.html>; ²³Див.: Зеров М.К. Зазнач. праця. – С. 27-28.

О.В. Іваненко, к. філол. н., мол.наук.співроб. (м. Київ)

ЕТИМОЛОГІЧНІ НОТАТКИ (рос. діал. *сємать, сямать*)

Статтю присвячено етимології російської діалектної лексики в контексті слов'янського мовного матеріалу.

The article is devoted to the etymology of Russian dialect lexics in the Slavonic lingual material context.

В «Етимологічному словнику російської мови» М. Фасмера зафіксовано рос. діал. **сємать, сямать**, для яких не наведено однозначної версії щодо походження. Тому вважаємо, що ці лексеми можуть бути предметом окремої етимологічної розвідки.

У своєму етимологічному словнику М. Фасмер наводить рос. діал. (волог.) *сямать I* 'розуміти' < комі *šatini* 'звикати до чого-н., могли' (з покликанням на А. Каліму) та рос. діал. (волог.) *сямать II* 'бути в нерішучості, вагатися'¹, *сємать* (волог., олон., костромськ.) 'т. с.', про яке О.М. Трубачов у своїх доповненнях до словника зазначав, що його «вочевидь, не можна відривати від ст.-слов. **сѣмо**, чеськ., словц. *sem* «туди, сюди», з *sē-mo, пор. *ta-mo ...» з покликанням на словник Махека². Із псл. *sē-to пов'язане й рос. *сємка* 'давай-ка', 'да, так, конечно'³. М. Фасмер вважав, усупереч думці А. Каліми, що «обидва ці випадки можна було б об'єднати, припустивши для *сямать* споконвічне значення «розмірковувати»⁴. Із *сямать II* М. Фасмер цілком логічно пропонує пов'язувати й рос. діал. *сємать* 'метушитися без діла', 'бути нерішучим'⁵. Проте, як засвідчує подальший аналіз матеріалу, генеза рос. діал. *сямать I* та *сямать II* різна (для більш логічного викладу, розгляд матеріалу почнемо з *сямать II*).

Для лексем **сємиться, сємать***, **симать, сямать** подано низку значень, які дозволяють висвітлити походження цих діалектних слів: *сємать* (волог., олон., яросл., костром., калуж., ворон., перм., свердл.,

тобол.) 'метушитися не до ладу, соватися, крутитися, переходити з місця на місце', (олон., костром.) 'бути в нерішучості, вагатися, тягнути', 'тягнути, зволікати', *сёматься* (пск.) 'спішити, квапитися', 'метушитися', а також *сёманье* (поших., яросл.) 'забарність, уповільнення чого-н., дождання кого-, чого-н.'⁶. До цієї лексики, але з семантичним навантаженням на зразок *'бути, лишатися на одному місці', прилягає рос. діал. (калузьк.) *симать* 'сидіти'⁷.

Дуже чітко обидва значення («швидке» і «повільне») відбито в префіксальних утвореннях, як-от: *засямать* (олон.) 'забігати з боку в бік; заметушитися', (ворон.) 'завовтузитися на одному місці', (влад.) 'задріботіти', *засематься* (олон.) 'затриматися, забаритися', 'заклопотатися марно', *засемно* 'дрібочучи ногами', *засемёньки* (пск.) 'неспокій', 'метушня'; *пересямывать* (волог.) 'переступати з ноги на ногу в непевності', 'м'ятися, шарітися', 'бути неспокійним, стривоженим'⁸.

У плані співвідношення з рос. діал. *сямать* і под. цікаву «місцеву» семантику засвідчено в пов'язуваному А. Брюкнером із *sam* ст.-пол. *samodźcie* 'прихід' (у пулявському псалтирі) та 'відхід' (у краківському псалтирі)⁹. Сюди ж додамо давнє ст.-пол. (до XVII ст.) *sam* : *samo* 'тут, туди', діал. *sam* 'тут, отут; там'¹⁰.

Крім дієслівної, з семантикою місця фіксується й така інтер'єктивна лексика: *сёма-сёма* 'підкличні слова для овець'¹¹, рос. діал. *се*, що використовується для підкликання собак¹², кашубськ. *sam!* 'вираз, що означає прикликання когось до себе чи подавання комусь чогось', *se* (: *sq*) 'тут', *dej sq* 'дай сюди!' та ін. (SEK IV, 244). Як неслов'янські паралелі у словнику наведено лит. *šè* 'геть!', лтськ. *se* 'вигук, яким підкликають чи проганяють собак'¹³.

Уся подана російська діалектна лексика співвідноситься з рос. *сям*, яке М. Фасмер пов'язує з д.-руськ. *сѣмо*, *сѣмь*, *само*, *сямо* 'сюди', в.-луж. *set* 'сюди', ст.-сл. *сѣмо*, словен. *šim* 'тут, сюди' тощо ~ *сь 'цей'¹⁴. В «Етимологічному словнику української мови» д.-руськ. *сѣмо*, *сѣмь*, *само*, *сямо* 'сюди', пол. *sam* 'тут, там', болг. *само*, схв. старе *seto*, *sjato*, полаб. *set* 'сюди', болг. *сам* 'сям' подане як співвідносне з псл. *сѣто < *сь 'цей' + *-то*¹⁵. Сюди ж віднесемо й чеськ., слвц. *sem* 'на те саме місце'¹⁶; церк. *сѣто*, *sjato*, (сучасне) пол. *sam* 'тут' (лише у вислові *tam* і *sam*) розглядається А. Брюкнером як скорочене з *samo* (як *tam* з *tato*); сюди ж пол. діал. *saw*, *samoj*¹⁷, слвн. *sem II* 'сюди', *simo* 'сюди', а також

похідні *semle*, *semkaj*, *semtertja*, *lesem* у XVI ст., н.-луж. *sem*, в.-луж. *sum* ‘т. с.’, чакав. *sľmo*, *sěmo* і *sěmь*¹⁸.

Отже, аналізована слов’янська лексика так чи інакше виражає семантику місця. Відповідно й значення ‘постійно або довгий час бути на тому самому місці’ розвивалося в «активний» бік, призводячи до виникнення певного семантичного дуалізму, що характеризує поведінку людини залежно від ситуативного контексту: під впливом обставин (напруженої, хвилюючої і под. ситуації) людина або (в нерішучості, очікуванні) переминається з ноги на ногу [*пасивна* дія], або метушиться, носиться з кінця в кінець, не знаходячи для себе місця і т. ін. [*активна* дія] (пор., наприклад, вислови на зразок рос. *там-сям*; кашубськ. *tą e sq* ‘там и тут’ тощо¹⁹). В обох випадках ідея переміщення з місця на місце виражається дуже чітко**.

Формальне вираження названих семантичних процесів – приєднання до основ *sem-* / *с’ом* / *сим-* / *сям-* інфінітивних формантів *-ить* / *-ать*. І оскільки у старослов’янській та давньоруській мовах (у доступних нам джерелах) фіксується лише прономінативна та адвербіальна лексика, аналізовані дієслова видаються нам доволі пізніми.

Наведений фактаж цілком узгоджується з фонологічною системою досліджуваної російської території. З погляду фонетики, появу *-а-* в основах з первинним *ǫ* [ǣ] слід пояснювати не так впливом *там* (ця думка приймається у словниках Бернекера, Махека, Фасмера²⁰ з історією питання), як закономірною реалізацією напруженого [ǣ] > [ǣ̃], [e], [i] в слов’янських мовах та діалектах. Зокрема це стосується споріднених з західнослов’янськими російських північно-західних (значною мірою кривичьких за походженням) говорів, де [ǣ] на письмі передається за допомогою літер *я* (сучасні діалектні *яла* ‘їла’, *кяп* ‘ціп’, *ряпа* ‘ріпа’); *e*, *и*: *дове*, *гривене* – *дови*, *гривь(ни)* у новгородській грамоті, що фонетично варіюють між [e] (ie) та [i]^{23***}.

Стосовно *сямать I* також можна висловити деякі міркування. Передусім зауважимо, що значення ‘уміти’ для псковськ. *семать* (див. згадуване на початку статті *сямать I* ‘розуміти’) реалізується в контексті рос. діал. (волог.) *сямать* ‘уміти, розуміти, зметикувати’ (зирянське *сямальны*), волог. *сэмать* ‘зуміти’²⁴, псковськ. *семать* ‘уміти’²⁵. На нашу думку, їх варто співвіднести не з *сямать II* ‘бути в нерішучості, вагатися’, а зі східнослов’янськими (головно

російськими) континуантами псл. *jъmĕti, *jъmati: д.-р., рос.-цслав. *имати* ‘брати’, рос. діал. *имать* ‘ловити, брати, забирати’, *иматься* ‘випробовувати з кимось сили, боротися’²⁶. Сюди ж додамо укр. діал. (карпат.) *ймѣти* ‘упіймати, схопити’^{27****}. Значення ‘брати’, ‘хапати’ цілком закономірно знаходять застосування й у менальній сфері, пор., напр., рос. діал. *²мать* ‘мати намір, бажання зробити що-небудь, хотіти’²⁸.

Територіально співвідноситься з *сямать* рос. діал. (влад., костром.) *ѣмать*, *ѣмлитъ* ‘брати’²⁹, для якого цілком можливий перехід [e] в [ĕ] під впливом переходу [ĕ] > [ā] в *сямать II*. Сюди ж додамо семантично споріднені д.-р. *емати* ‘брати’³⁰ та рос. діал. *ѣми*² ‘боротьба, сутичка, рукопашна сутичка’³¹.

Як семантичні аналогії показові наведені А.Ф. Журавльовим слов’яно-індоіранські паралелі: осет. *lædærun* ‘розуміти, усвідомлювати’ (< *fra-dar) д.-інд. *pra-dhārayami* ‘усвідомлюю, міркую’ ~ і.-є. *dher- ‘тримати’ зі слухним зауваженням про те, що «значення ‘розуміти’ дуже часто розвивається у дієслів із вихідною семантикою ‘брати, хапати, ловити’ .., пор. рос. *понимать* < *po-(n)-imati, *po-jĕti, *po-jъto ...»³³. Серед інших паралелей згадаємо рос. *схватывать*, *улавливать*, а також прост., жарг. *сечь* = *усекать*, *рубить* = *врубаться* – усі зі значенням ‘розуміти’, а також рос. *братъ* / *принимать на веру*, укр. (не) *йняти віри*.

Засвідчені в російських діалектних лексемах значення ‘уміти’, ‘зуміти’ ми вважаємо вторинними щодо ‘зрозуміти’, ‘зметикувати’ й под., оскільки лише через р о з у м і н н я того, як, у який спосіб слід виконувати ту чи іншу дію, втілювати в життя певний задум тощо, людина набуває відповідних умінь. Тому, згідно з цією логікою, як первісні для рос. діал. *сямать I* ‘розуміти’ можуть виступати значення ‘брати’, ‘йняти’ тощо.

Отже, все сказане змушує нас критично поставитись до етимологічної версії М. Фасмера про вторинність *сямать I* щодо комі *šammīni* ‘звикати до чого-н., могли’³⁴ й натомість допустити, що радше комі *šammīni* – результат адаптації східнослов’янського діалектного матеріалу.

*Наявність -o- в основах попередніх фактів можна пояснити переходом e > o (орф. ĕ) в позиції після [c’];

**Задля справедливості скажемо, що для *сямать II* можна запропонувати й іншу етимологію. Суть її полягає в тому, що у рефлексах -yl- у структурах *tʲlt можливий процес абсорбції плавного, як, наприклад, у

випадку з гідронімом *Шомица* на Вологодщині (*Шомица* < *Солмица* < *Сълмица*²¹). З погляду структури й семантики, мотиваційною основою для *сямать* (< *семать*, *сёмать* < *sъlmati [пропущене в Р.М. Козлової] з абсорбцією плавного й реалізацією ь > о, е) могла виступати лексика, подібна до укр. *совмáнитися* ‘рухатися, ходити туди-сюди’, *совмáнути* ‘шттовхнути, рос. діал. *салман* ‘старший пастух’ < можливого *‘який рухається за стадом’ або ‘доглядач місць водопою – салм’, блр. діал. *соўман* ‘тиха, неговірка людина’ ~ **sъlmaniti(se)*²² (там само, 70). Однак попри гіпотетичну можливість такої етимології, з погляду семантики переконливіше виглядає, як підкріплена багатим і різноманітним фактажем, перша етимологічна версія;

***Із розглянутою фонологічною системою узгоджується й інша можлива етимологічна версія, а саме гіпотетична можливість пов’язувати *сямать* із і.-с. **sümet-* ‘рухатись’, як це, слідом за Ю. Покорним, припускає М. Фурлан для **šetěšъ*³². У цьому випадку для утворень типу *сямать* етимонном мало би виступати псл *sěmati. Проте і в цьому випадку прийнята нами версія виглядає найбільш реалістично;

****До цих фактів додамо семантично споріднені рос. діал. *сьимать*, *сьымать* ‘упіймати, зловити’³⁵ із можливими подальшими діалектними фонетичними трансформаціями.

¹Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1988. Т. III. – С. 826-827; ²Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1952. – Р. 442; ³Фасмер М. Указ. раб. – С. 598; ⁴Там же. – С. 827; ⁵Там же. – С. 598; ⁶Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. Л.; С. - Петербург, 1966-2007. Вып. 37. – С. 143-144; ⁷Там же. – С. 318; ⁸Там же. – Вып. 11. – С. 28-29; Вып. 26. – С. 237-238; ⁹Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1927. – Р. 480; ¹⁰Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny. Warszawa, 2002. Т. IV. – Р. 244; ¹¹Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1995. - Вып. 10. – С. 44; ¹²Фасмер М. Указ. раб. – С. 586; ¹³Там же; ¹⁴Там же. – С. 826; ¹⁵Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 2006. Т. 5. – С. 496; ¹⁶Machek – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1952. – Р. 442; ¹⁷Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1927. – Р. 480; ¹⁸Bezljaj – Bezljaj F. Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 2005. Т. III. – Р. 226; ¹⁹Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny. Warszawa, 2002. Т. IV. – Р. 244; ²⁰Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 2006. Т. 5. – С. 496; ²¹Козлова Р.М. И.-е. *sel- ‘течь’, ‘двигаться, прыгать’ в славянской гидронимии (котинуанты псл. *Sъlтъ, *Sъlма, *Sъlмо) // Студії з ономастики та етимології. 2006 /

Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2006. – С. 69; ²²Там само. – С. 70; ²³Зализняк А.А. Древненовгородский диалект. М., 2004. – С. 52-53; ²⁴Дилакторский П.А. Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П.А. Дилакторского 1902 г. СПб., 2006. – С. 454; ²⁵Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. Л.; С.-Петербург, 1966-2007. Вып. 25. – С. 144; ²⁶Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1981. Вып. 8. – С. 224; ²⁷Там же. – С. 226; ²⁸Там же. – С. 224; ²⁹Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. Л.; С.-Петербург, 1966-2007. Вып. 8. – С. 256; ³⁰Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I. – С. 826; ³¹Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1. – С. 534; ³²Фурлан М. Слав. *šętatı и *šemetatı, *šęmotatı и т. д. // Этимология. 2003-2005 / Отв. ред. Ж.Ж. Варбот. М., 2007. С. 252-253; ³³Журавлев А.Ф. Из наблюдений над славяно-иранскими семантическими параллелями (slavo-ossetica) // Этимология. 2003-2005 / Отв. ред. Ж.Ж. Варбот. М., 2007. С. 87; ³⁴Фасмер М. Указ. раб. – С. 826; ³⁵Дилакторский П.А. Указ. раб. – С. 493, 495.

Н. Адах, к. філол. н., викл. (м. Рівне)

АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ВАСИЛЯ БАРКИ (ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті аналізуються авторські лексичні новотвори українського поета-емігранта Василя Барки. Особливу увагу приділено дослідженню основних функцій лексичних інновацій у поетичному мовленні.

The article deals with the analysis of author lexical new formations in the fiction literature language of Vasil Barka. The special attention is spared to research of basic functions of lexical innovations in the poetic speech.

Вивчення позасистемних мовленнєвих явищ, зокрема, авторських лексичних новотворів (далі – АЛН), їх ролі та функцій у поетичному тексті є одним із важливих питань сучасної лінгвістики. Пошуки поетів у галузі індивідуального словотвору мають вплив на розвиток образної системи поезії, збагачують поетичний лексикон, спонукають авторів до подальшого активного використання оригінальних номінативних одиниць. Вдало створена майстром